

OMAKANDIHARJUMUS

Tõnu Õnnepalu. Flandria päevik. [Tallinn:] Varrak, 2007. 339 lk.

„Flandria päevik” on omamoodi vastuoluline teos. Harjumusist vabanemisele keskenduv, samas ülimalt harjumuslik, lausa harjumuse juurutamine. Päeviku kirjutamise puhul mängibki see kahtlemata väga olulist rolli: kui on omandatud harjumus päevikut pidada, saadakse kätte õige rütm ning nii saab kirja just see, mida „üles kritseldada”¹ soovitakse. Kuigi sedalaadi harjumus pole Tõnu Õnnepalule päriselt võõras, on eriti „Flandria päeviku” alguses tajutavad sedasorti tekstiloome harjutuspüüded. Päevikuharjumus ei hõlma üksnes autorit, vaid ka lugejat, kes peab end harjutama sellist teksti lugema, peab ära tabama teksti rütmi ja samas ei tohi ta end sellest uinutada lasta, sest just päeviku rütmilise, kohati monotoonse ja korduvustel püsiva struktuuri varjus kulgevad paljudes päevikutekstides subjektsuse loomeprotsessid. Päevaraamatuist üldiselt ei oodata väga ulatuslikku tekstuaalset kavaldamist, autor tundub selle žanri puhul lugeja ette astuvat vahetult iseendana. Kuivõrd „Flandria päevikule” on eelnenud „Harjutused,” ei tohiks T. Õnnepa-

¹ Virginia Woolf, kes väikestest terviseprobleemidest tingitud pausidega kogu elu päevikut pidas, viitas päevikupidamisele just sellist väljendit (ingl *scribble*) kasutades. Sõna „kritseldus” ei viita sugugi mitte sellele, et tegu oleks tähtsusetu tekstiga muude suuremate teoste kõrval, vaid teatud vahetuse astmele, mida Woolf ise kõrgelt hindas ja mille ta seadis eeskujuks oma proosastiili väljatöötamisel.

lu puhul sellist kiusatust tekkida, kuigi samas on see ikka võimalik, nimetatud kaks teost erinevad mitmete just omaeluloomääratluslike tunnuste (näiteks autori nime ja jutustaja/peategelase samasuse) poolest. Lähemal vaatlusel leidub „Flandria päevikus” siiski mõningaid lugejat n-ö eksitavaid või koguni narritavaid seiku nagu näiteks vana Järvamaalt pärit munga kuju sisetoomine ning tema olemuse „lahtiseletamine” tekstis mingil hetkel. Lugejat peaks ettevaatlikuks tegema kas või see, et samalaadne „selgitus” juhatab sisse mõni aasta varem ilmunud „Harjutused”. Kahtlasena tundub ka teose alguse Flandria kirjeldustes kümneid kordi esinev sõna *tume*. Kui tegu on eneseloomega maastike kaudu, kas siis selline rõhutatult stereotüüpne pilk ei näi siin jälle viitavat mitmesuguste minaloome mängudele?

„Flandria päeviku” puhul on tegu harjumuslikku laadi tekstipraktikaga, ent harjumus on samas ka teose üks läbivaid teemasid. See teema pole T. Õnnepalu jaoks muidugi kaugeltki uus: ka juba osutatud „Harjutused” on harjumuseraamat. Harjumused (nagu näiteks veinijoomine või enesetapumõtete mõlgutamine) on autori sõnutsi midagi, mis on „meie ja meie päris elu vahel”. Sellises mõttes võib harjumust vaadelda kui olemise haldamist mitmesuguste tegutsemis- ja mõttemustrite kaudu, mis enamjaolt on ühel või teisel viisil välise poolt peale surutud, inimesesse immutatud, aga osalt ka enese mõttemustrite kaudu loodud. Immutatud harjumustest loobumine ei ole raske

ega nõuagi väga suurt pingutust, sellised harjumused kaovad iseenesest, kui on võimalust ja mõtteruumi nende üle reflekteerida: kui asendada harjumus igapäeva elu välises sfääris mõtisklusega, mis inimest välisest (kuid mitte ümbritsevast) kaugendab. T. Önnepalu nelikümmend päeva Flandrias annavad teatud mõttes pealesunnitud viisil võimaluse selliseks mõtiskluseks, ehkki märgid sellest, et mingid harjumused on vähemalt rahuldaval tasemel omandatud, kuuluvad Villa Helleboschi nime kandva kirjanike residentsi igapäeva elu juurde. Eelkõige nõuab säärane asutus kirjanikuks olemise rituaalide järgimist: näiteks välised loometöö märgid, tubadest kostev arvutiklahvide klõbin või verbaalne kinnitus valmivast teosest. Selliste rituaalide hulka kuulub ka osalemine mitmesugustel seltskondlikel üritustel, kus kirjanikuks olemise tunnused tuleb välja tuua kogu oma hiilguses, alahindamata näiteks riietumisstiili ning enese inimese/kirjanikuna esitlemise viisi.

T. Önnepalu jälgib seda mängu väikeselt distantsilt, kuid sellest päris kõrvale ka ei jää. Samas pole tegu kaugegtki süütu toimimismalliga; kitsama kildkonna harjumuslikud mustrid haakuvad suuremate kompulsiiiv-kohustuslike käitumispraktikatega, mis on kokkuvõetavad üldnimetuse alla *koosolekutamine*. Lõputute seminaride, kollokviumide, konverentside, koolituste ning õpi- ja töötubade voog on T. Önnepalu arvates tänapäeva eurooplasele ülim kinnitus sellest, et maailm on õigel kursil, et inimkond on hukatusest päästetud. Tihedad reisi- ja koosolekugraafikud ei võimalda neid maid ja rahvaid, kus ja kelle keskel järjekordne kokkusaamine (või kokkusaamatus) aset leiab, lähemalt tunda õppida ja seda ei peeta vajalikukski. Tulemuseks on olukord, kus iga infonope või (kui tahes ekslik) muljevirendus ei sobi mitte üksnes levitamiseks, vaid ka ül-

distamiseks ja lahterdamiseks. T. Önnepalu saab seda mõrkjasnaljakal viisil ka oma nahal tunda, kui üks flaami ajakirjanik, kellega autor kuskil seltskondlikul üritusel kokku puutub, arwab vestluse alustamiseks hästi sobivat kuskilt loetud arvamuse, et eestlased pole muud kui agressiivsed joodikud: võtavad viina ja hakkavad siis üksteist peksma.

„Flandria päevik” pole siiski raamat sellest, kuidas olla kirjanik, pigem tõuseb esile soov sõnastada inimeseks olemist ja seda mitte niivõrd järeldustele ja üldistustele keskendudes, vaid mõtte kulgemise teede nähtavaks tegemise kaudu. Minul seostub selle raamatuga kõige enam sõna *mõlgutus*. See, mis meie mõttes (aga mitte üksnes mõttes, vaid ka meeltes) mõlgub, ei tee seda süstemaatilisel viisil, püüdes liikuda punktist A punkti B ja jõudes siis võiduka lõpptulemuseni C. See on üks teistmoodi kulgemine, ringjas, tsükliline, voogav, kulgemine, milles ruumi- ja ajamõõde üksteisega teistsugusel, võib-olla ootamatulgi kujul suhestuvad. Aeg, mis lihtsalt kulgeb ruumis, ei ilmuta end ajaloolise selgete tähistega märgistatud jadana, ta ei voola, pigem loksub.

„Flandria päevik” ongi eelkõige ruumiline tekst, püüd sõnade kaudu ruumis olemine nähtavaks teha. Universum, maailmaruum, Euroopa (kultuuri) ruum, maastik, eelkõige aga see kõige vahetum ja vajalikum ehk elamisruum. „Flandria päevik” on raamat võõrsil olemisest, võõrast ruumist, mida T. Önnepalu püüab omaks kirjutada peaaegu igavuseni lihtsal viisil. Iga päev, iga sissekanne algab ümbritseva looduse ja ilma kirjeldusest, kusjuures minajutus-taja, olgu see T. Önnepalu ise või tema *alter ego*, keskaegne Järvamaalt pärit munk, ei vaatle loodust iga päeva hakul mitte ainult ühest ja samast kohast (Villa Helleboschi aiast külalistemaja lävelt ja kloostris aianurgast), vaid ka ühest ja samast vaatepunktist.

Selline detailne ja monotoonne kirjeldus teeb võõra maastiku ajapikku oma semaks ja kodusemaks. Nii justkui ei oldagi enam päris võõrsil, ruumimõõde avardub, sõlmuvad seosed, eelkõige just igapäevaste, lausa olmeliste tähelepanekute ja paralleelitõmbamiste pinnalt. Selline vähenõudlikkus ja mõõdukus on veidi üllatavgi. Euroopa pole T. Önnepalule sugugi nii võõras, et seda nii ettevaatlikult tekstuaalselt kompama peaks, liiatigi on ta seda hoopis teisel moel oma teistes raamatutes teinud. Eks viita autor isegi linnadest kõneldes sellele, et linna kui vaimse nähtuse mõõt on lõppude lõpuks ikkagi see, „kes, kui palju ja missuguseid mõtteid seal mõelnud, missuguseid elusid elanud on” (lk 137). Linn suure tähega on vaimse otsingu paik läbi aegade ja sellise staatuse omistab autor üksnes Pariisile. Siit ehk ka see erinevus tema Pariisi-raamatute ja „Flandria päeviku” vahel. Kui lähtepunkt on Vollezele ning sealt veidi edasi ka Brüssel, siis tulevad kõikidest meeles mõlkuvaist mõtetest esile just sellised argisevõitu arutelud, kus vana Euroopa kultuurikihistused taanduvad asise tänase ees, ilmutades end vaid põgusate mõttekillukete kaudu.

Inimese olemine on eelkõige vaimne, ent see, mis vaimu toidab, ei pruugi seda alati olla. Hallid esmaspäevad, pilves hommikud, jahedad koidikud, mahatilkuv udu, käbliku laul ja kõrviküülikud Villa Helleboschi õuel ei vii üksnes ametnike linna Brüsselini. Hoopis olulisemal moel viivad nad enesetunnetuseni maastike kaudu.

T. Önnepalu maastikumääratluse heaks näiteks on nn koovitajaepisood, mille proloogiks on Aleksander Suumani luuletus, mis algab ridadega „Ju kevadvihma sajab sabinal, / tuul tuuritas, jäi püsima süüdvesti” (lk 294). Sinna juurde üks aianurk (mis pole õieti aianurk, sest aeda seal ümber pole), maasikapeenrategu, põllud, kungas

mõisa veski ja kartulikeldri varematega, Vasula ilusad maasikataimed, 28. aprilli mässuhommik, viha, ärritus ja vastumeelsus (mis on tegelikult pinge ja hirm), mõte ära jätta metsaretk kooliõpilastega Kitse talu asemele, kohta, mis kaardi peal on olemas, aga kuhu teed enam ei lähe. Edasi klassikaraadiost poole pealt kuulnud koovitajaluuletus Suumani enese ettekandes. Mõned read ja siis lõpp „ses soojas sajus oma vastset oodi / loeb koovitajale üks koovitaja” ja teadmine „et see, mis siin on ja toimub, ...see pole kõik. ...pole isegi mitte kõige tähtsam” (lk 298). Kitse talu matka lugu läheb veel edasi ja ka Kitse talul enesel on käänuline lugu. Matka lugu vestetakse lõpu ni, talu lugu settib omasoodu, aga kas saab väita, et see just ongi kõige tähtsam, ja kui just see, siis, mis täpselt? Valge habemega taluperemehe lõpule viimata kohtumõistmine? Märgid sellest, et karu oli taluasemel tõesti olnud? Kaljukotkas, tee, kus poolest säärest vees sumbata tuleb? Mitte ükski neist detailidest eraldi võetuna, aga koos, sümbioosis, lahtiharutamatusena, isegi lahtimõtlematusena ehk veidi enam.

On veel üks sõna, mille tähenduse üle olen sageli pead murdnud: *omakanditarkus*. Olen seda kuulnud kasutatavat ingliskeelse väljendi *common sense* eesti vastena. Inglise keeles on sellel väljendil muidugi oma ajalugu või mõtetelugu, mida annaks harutada näiteks John Locke'i, Thomas Reidi ja George Edward Moore'i filosoofia kaudu, aga igapäevakõnes võiks vasteks olla ka näiteks *praktiline meel* üldisemas mõttes. Väljend *common sense* varjab, suu resti oma laia kasutusala tõttu, oma territoriaalset päritolu: selle väljendi vägi ongi selles, et seda tajutakse üldkehtivana. Sõna *omakanditarkus* on aga vastupidi just paiga- ja sealjuures mitte suure paiga keskne. Olengi just seepärast selles sõnas kahelnud, et mulle on tundunud, et kohta või kanti

(täpsemalt just seda kanti, kust keegi pärit on, mis on kellelegi oma) ei nähta tänapäeval enam teadmise paigana, eriti veel Eestis, kus kõik püüdlevad kuhugi mujale. Eks mul ole ses asjas omad kahtlused: kipun teinekord eneskeski selle, mis minu kant on mulle õpetanud, muude lennukamalt kõlavate tarkuste nimel maha suruma.

T. Önnepalu „Flandria päevik” on eelkõige raamat omakanditarkusest ja üsna mitmel tasandil vastandub sellele mõistele minu väljapakutud üldine ja abstraktne mõiste *praktiline meel*. Önnepalu naabril Vollezeles, Lõuna-Aafrikast pärit, kuid varases lapseas Namiibias elanud Danielil ei õnnestu oma naisele lapsepõlvemaid näidata, sest naine on selleks, et sõita tuhandeid kilomeetreid mööda sillutamata teed, „vist liiga praktilise meelega” (lk 197). Nii jääbki tal nägemata Danieli kant ehk maastikud ja hääled – nagu arvab T. Önnepalu –, mis on temasse kasvanud, mis on tema enesetunnetuse alus, tegelikult iga inimese enesetunnetuse alus. Neid maastikke ei nähtagi niivõrd silmaga, kuivõrd tajutakse, ja selle mõju kestab terve elu. Tajumisprotsess võib kulgeda ka lähedaste (kõige lähemal olevate) inimeste kaudu. Danieli ja Namiibia tühjade punaste legendike kaudu jõuab T. Önnepalu oma vanaemani ja Järvamaani, kus ta end tunneb „nii veidralt koduselt” (lk 197). Tarkuse toel, mida ta usub olevat enesesse imbunud vanaemalt ja mille tunnetuse ni ta püüab jõuda Esnas elades ja mille üle ta mõlgutab mõtteid Flandrias, setitab T. Önnepalu oma olemist. Mis jääb põhja, on ühel või teisel viisil paikne ja loeb enam kui see, mis hulbib pinnal. Sellest saab orientiir, millest lähtu-

des saab end paigutada eluruumis, ning see orientiir pole üheselt vaimne, mõtteline ega sõnaline, samavõrd on ta kehaline, tajuline ja tunnetuslik. Kuigi orientiir, on ta paindlik, muutuv ja liikuv, ta pole konstant, järeldus ega kokkuvõte. Samal ajal on see meele- rahu või vähemalt tajutav liikumine selles suunas.

Ma ei saa siiski epiloogina lisamata jätta, et osaliselt tundub see olemise tajumine ühe paiga, just selle Järvamaa paiga ja Esna kaudu mulle pisut kunstlik ehk idealiseeritudki. Kas Järvamaa on see tõeliselt oma kant, läbi olemise sügavaimate võngete, või tahab autor selles lugejat, eelkõige aga enastki veenda? Vana munk, kes sajan- deid tagasi sealtmaalt kaasa viidi ja kes enne elu lõppu sinna tagasi igatseb, ei suuda end ka mõtetes päriselt tutvata- vatele maastikele asetada. Oma kant on talle ähmane mäluolim, milles sõl- mekestena tulevad esile vaid üksikud selgemad kujundid, mis on samas ka sümbolid, kohakesksed ja siis kosmilis- sed. Ilmselt läheb vana munk ära täis- kuu ajal, kui ring on täis, kui olemised ja kohad päris lahutamatult teinetei- sesse sulavad. Kui T. Önnepalu Volleze- lest lahkub, on kuu lopergune. „Kuhu ta sai?” küsib ta vana munga kohta, ja et küsimus ei kõlaks liig retooriliselt, ehk idealiseeritultki, nendib lisaks „Jah, kuhu ta sai”. Oma kant? Aianurk, õue- nurk, Flandria, Järvamaa, Euroopa, Namiibia, universum.

LEENA KURVET-KÄOSAAR

BETTI ALVER JA TEMA INIMESED

Betti Alver. Usutlused. Kirjad. Päevikukatked. Mälestused. Lisandusi tundmiseks. Koostanud ja toimetanud Enn Lillemets ja Kristi Metste. Tallinn: Tänapäev, 2007. 528 lk.

Enn Lillemets ja Kristi Metste on koostanud monumentaalse mälestusteose Betti Alverile. Selle väärtust ei ole õieti võimalik kahtluse alla seada. Kui teos endast ka midagi enam ei kujutaks, oleks see igal juhul mitmekesine ja aukartust äratav materjalikogu, mis pakub ühelt poolt paljude tuntud ja vähem tuntud, lähedasemate ja kaugemate inimeste mälestusi Betti Alverist, teiselt poolt sissevaateid Alveri enese kirjavahetusse ja päevaraamatusse. Peale selle sisaldab raamat suure hulga ilusat fotomaterjali.

Ega lugejale algul otsesõnu midagi materjalikogust enam ei lubatagi. Sisukord liigendab raamatu küll kolmeks osaks, ent muidu lihtsalt loetleb truult ja kiretult järjestikku lükitud fragmentide autorid, ja kui on, ka pealkirjad. Laias laastus on järjestus kronoloogiline, kuid sellest on teatud piirides kõrvale kaldunud, et näiteks sama teemaga seonduv materjal esitada ühtse blokina. Siin ja seal on korraldajad tükke ka põnevamalt ümber tõstnud ja fragmentidega mänginud, et saavutada soovitud kõrvutusi ja paralleele. Tekstid on koondatud mingite kindlate paikade, isikute ja sündmuste ümber suuremateks klompideks, mida seovad lödvemalt ülejäänud pudemed ja ilupildid. Selline poolpeidetud struktuur tekitab justkui romaaninarratiivi, kord kiiremini jooksva, siis jälle tasemini voolava. Moodustuvad omalaadi peatükid, mis – nagu põnevas ilukirjanduslikus teoses sageli – ei ole kõik üles ehitatud ühe ja sama malli järgi. Ühe päris selgepiirilise „peatüki” moodustab näiteks kirjavahetus Alveri peamise vene keelde tõlki

ja Svetlan Semenenkoga, teise, lühema ja laialivalgumama jällegi mitmesugune eri allikatest pärinev info, mis mingitpidi seostub Alveri 75 aasta juubeli tähistamisega. Enn Lillemetsa enese põhjalik, mõtisklev mälestustekst on strateegiliselt paigutatud raamatu lõpuossa, nii et raamatut käest pannes jääb domineerima ilmselt koostajate kavatsustega harmoneeruv meeoleu.

Ilukirjanduslikku maiku annab juurde küllap ka tõsiasi, millele Janika Kronberg on juba tähelepanu juhtinud: vastupidiselt eessõnas manifesteeritule ei saa öelda, nagu antaks raamatus sõna eeskätt Betti Alverile enesele (J. K r o n b e r g, Väärikas mälestusteos Betti Alverist. – Eesti Päevaleht 8. XII 2007). Kronberg on teinud koguni statistikat ja väidab 156-st katkendist 76 pärinevat Alveri sulest. Kui katkendite mahtu vaadata, kallutab see kaalukausi veelgi enam Alveri „kahjuks”, sest paljud tema fragmendid kujutavad endast nappe päevikusissekandeid või postkaarditervitusi, teised sõnavõtjad seevastu esinevad sageli pika intervjuu või esseega. Teiste hääli kuuldu ses raamatus Alveri omast tunduvalt enam.

Miks see ilukirjanduslikkust tingib? Sellepärast, et erinevate sõnavõtjate tunnistustest kokku võrsuvad lausa hämmastavalt kompaktsed ja kindla-piirilised karakterid nagu klassikalises ilukirjandusteoses, kus on läbimõeldult tegeldud karakteriloomega. Tõenäoline, et paljud nüansid võivad kõnelejaid ja kõneainet väga lähedalt tundmata jääda kahe silma vahele. See-eest kulub üsna kindlalt pähe, et Alveri teine abikaasa Mart Lepik on tõre, aga sisimas hea inimene, kes luuletajat truult välismaailma eest kaitseb; Renate Tamm on koduhaldjas, kes vananevat Alverit emalikult valvab; Valmar Adams on üks kahtlane kuju ja ega ta tegelikult

Alverile ei meeldinud; Ele Lõhmus (Süvalep) on noor, aga tark ja oma tööle pühendunud Alveri-uuriija; ja nõnda edasi.

Tõsi, mõnevõrra on raamatu koostajad püüdnud sellist karakteritaiust mörastada. Vahel mäletatakse või hinnatakse mingit sündmust erinevalt ja raamatu temaatiline, olulisemate sündmuste ümber koonduv ülesehitus aitab neid lahknevusi esile tuua. Koostajad mängivad tasakesi ja teraselt võimalike kõrvutusi ja kontraste välja. Siin tahaksin laenata Kronbergilt iseloomustuse *hästi orkestreeritud*. Seesuguse väljamängimise näitena võib tuua piskese kihamise Valmar Adamsi ümber: järjestikku on paigutatud intervjuu Adamsi enesega ja Jaan Toomla jutustus, kus muuhulgas tähendatakse, et Mart Lepik Adamsit sugugi ei olevat sallinud. Eriti pikantseks muudab asja Enn Lillemetsa joonealune märkus Adamsi jutu juurde: Karl Muru järgi ei vastavat tõe, nagu oleks Alver Adamsit suudelnud (lk 180).

On õpetlik jälgida, kuidas sellist teed pidi trügivad teosesse sisse klatš ja kõmu, mis paratamatult eluraamatu žanri, õigupoolest igasugusesse biograafilisse lähenemisse kätketud on. Ent seesuguse suuruse puhul nagu Alver ei või lasta sosinatel sisse imbuda, kuidas juhtub, neid tuleb väga delikaatselt ohjata. Lahenduseks on nende lubamine niivõrd, kuivõrd need seonduvad ajaloolise tõe väljaselgitamisega. Legitiimne klatš hiilib kusagil faktide tõlgendamise ja siira teadmishimu taga. See on peen mäng ja raamatu koostajad ei ole sellest ära öelnud, vaid on varmalt kaasa mänginud: hüpoteetilise suudluse puhul on muidugi mõista tegu hädasti selgitamist vajava faktiküsimusega ja lugejal on lihtsalt õigus teada, kuidas selle asjaga tegelikult oli, või vähemalt, millised on võistlevad ajalookäsitlused. Samal ajal on selline kihin Adamsi juhtumi puhul ikkagi

heas kooskõlas rolliga, mis talle teose üldises tüpaažis ette on nähtud. Kokkuvõttes jääb mulje, nagu oleks enamik kõnelejaid oma jutus kokku leppinud, nagu see klatši puhul sageli on.

Muuseas on selliseks kindla karakteriga kõrvaltegelaseks huvitaval kombel ka Heiti Talvik. Teda on sageli tavaks vaadelda pigem Alveri rakendipaarikuna ja vaadeldav raamat otsekui tahaks ki võtta niisugust suunda. Väga tugevalt osutab sellele juba materjali liigen-dus: kolme suurt alaosa lahutavateks verstepostideks on Alveri abiellumine Talvikuga ning Talviku surm. Hoogsa, värvika ja õnnelikuna etendub nii lugu Alveri lapsepõlvest Jõgeval ja Tartusse tulekust kui ka tema kirjandusliku kar-jääri algusaastaist ja abielust Heiti Talvikuga. Viimase surm 1947. aastal löi-kab selle järjepidevuse läbi. Sellele järgneb napimalt kajastatud periood, millest küllap ongi jäänud vähem jälgi, aga millest vist ka lihtsalt ei taha palju rääkida ei intervjuerijad ega intervjueritud. Seda suurema kaalu ja kõne-kuse saab vastavat aega puudutav vähene materjal. Kogu edasine, mahu-liselt õigupoolest tunduvalt suurem osa on juba teise tooniga, otsekui kajasta-taks mingisugust varjuelu, kus olulise-mal kohal on kõiksugused teisesed kihid (mälestused, mõtisklused jms).

Ent üldjoontes kronoloogiline üles-ehtus ei pääse siiski mööda sellest, et teataval hetkel peab Talvik ise lavalt kaduma ning tema asemele tulevad teis-ed inimesed. Talle küll viidatakse edas-pidigi korduvalt. Ka Talviku surma järgset aega käsitlev alaosa on pealkir-jastatud temale viitavalt „Mu võlga see tasa ei tee”. Sellest hoolimata tüpisee-rub Talvik üsna selgelt ja ladusalt oma-aegse kujuna Alveri noorusest: ta on küll paarik, aga puuduv paarik. Tema on Alveri luulesetooja, varavana ja igi-noor. Temal on raha alati veel vähem kui teistel, tema nälg on alati veel kibe-dam, meelega alati veel puhtam ja

kompromissitum ja viimaks muidugi traagika alati ja lõplikult veel suurem.

Selles, et kõrvaltegelased tüüprollidesse jääma kipuvad, ei ole midagi halba. Tegu ongi ju Betti Alveri raamatuga. Ent teiste inimeste jutu põhjal võiks kurioosseks karakteriks jääda ka Alver ise. Temastki räägitakse kui ühest suust: selge peaga tagasihoidlik vaimuteener, täpne, hoolas ja distsiplineeritud, samal ajal äärmiselt soe ja hingeline inimene. Jällegi nagu kokkulepitult vaidlevad väga paljud meenutajad mingisuguse kordagi väljaütlemata hinnanguga, nagu olnuks Alver inimvaelnik – ei, heade inimestega sai ta alati hästi läbi ega olnud tegelikult sugugi raske iseloomuga. Ainsa tillukese, lubatud „nõrkusena” mainib üks ja teine armastust lillede ning maitsekate, täiuslikult kauniste tarbeesemete vastu.

On täiesti loomulik, et Alverit ja tema lähedasi puudutav müüt on kinistunud ja seda killustada pole enam hästi võimalik. Seesugune raamat peabki oma ainekust müüdina käsitlema. Nagu Aili Paju raamat „Betti, kibuvits õitseb”, mis paistis silma argisema käsitlusviisi poolest, on Alveri puhul näidanud, saab ka teisiti – ent reaktsioonidest ilmnes, et mallist kõrvalekaldumine põhjustab pahameelt. Ka vaadeldavas raamatus on üksnes Bernard Kangro enesele lubanud näiteks kasutada lauset „Alver võtab riidest lahti” ja juba ongi retseptisoonis seda pisut puudutatult ära märgitud (sealjuures vihjatakse jällegi legitiimse kõmu konventsioonidele vastavalt tsitaadile tuginedes, et ega Alver isegi Kangrot mingiks härrasmeheks pidanud – J. K r o n b e r g, Väärikas mälestusteos Betti Alverist). Mütologiseerimine on norm. Siiski võib olla põnev vaadata, mida nimelt mütologiseeritakse.

Ühe aspektina tõuseb esile puhas, lisanditeta vaimujõud – lisanditeta ses mõttes, et kõik muu, eriti kõik aineeline nagu lausa kahjustaks seda. Kui enne

veidike ketserlikult püüdsin Talviku osa pisendada, siis see joon tuleb küll kaasa just temaga ja jääb Alverile ka edaspidiseks külge. Talvikut kujutatakse äärmiselt vähenõudlikuna: tema on see, kes raskelgi ajal keeldunuvat stipendiumidest, et olla teiste kirjanikega ühel pulgal. Et pärast sõda joodi teed konservikarpidest ja sööma pidi alustaldrikutelt, on suuresti lihtsalt ajastufakt, ent Alveri ja Talviku puhul käib kasinus koos loominguilise aususega. Minnakse koguni nii kaugemale, et öeldakse: need kaks ei osanud ju kuidagi hakkama saada. Ja see on väga positiivne iseloomustus. Edaspidi tähistavad kasinat eluviisi suures osas elukohad, näiteks vaikimisperioodi keldriuberik või ühiskorter, mida Alver ja Mart Lepik hiljem võõrastega jagama peavad. Ning kui olud lõpuks veidi lahendamaks muutuvad, ei ole ka Alverile Soomest toodud kohvipakid mingi althõlmasahkerdamine, vaid üksnes pühalik ohver vaimualltarile.

Teiseks muutub oluliseks Alveri sotsiaalne funktsioon. See on mõnevõrra ootamatu, sest ühest küljest on teada tema pikk vaikimine kirjanikuna, lausa sisepagulus, teisest küljest heljub pidevalt õhus eespool mainitud sõnastamata mulje Alveri inimpelglikkusest ka isiklikumas plaanis. Ent Lillemetsa ja Metste raamatut lugedes torkab silma, kui oluline roll oli Alveril teatava sotsiaalse võrgustiku koondumispunktina, eriti just tema elu viimastel aastakümnetel. Tundub koguni, et ühiskondlik roll domineeris kirjanikurolli üle. Alveri vaikimine oli lõppenud ning ta tegutses taas luuletajana. Kuid peaaegselt tükib esile see, kui tähtis oli võimalus Alveri juures käia, missugust palverännakut kujutasid enesest käigud Koidula tänavale, kui paljud inimesed palusid mõnel luuletaja lähedasel enese eest sõna kosta, et neid vastu võetaks. Lugedes näiteks, kuidas juhuslikult sattusid Alveri juures kokku parasjagu

haiglast jooksus olev Voldemar Panso ning tema raviarst ja ühtlasi Alveri hea sõber Kuno Kõrge, paisub see mõõde lausa eepiliseks.

Ent Betti Alveri enese esitamist pelgalt iselaadi tüübi, omamoodi puusliku-na takistavad pudemed tema oma käega kirjutatud materjalidest. Nooruses kirjutatud kirjadest leiab plikalikku edvistamist: Paul Viidinguga vahetatakse kirju Steppenwolffi ja Brigitte varjunimedele all ning naljakaid joonistusi täis läkitustes on juttu säherdustest asjadest nagu „tühipaljast koketeriist” metsas mürgimarjade söömine. Ka valusatel neljakümendatel näib Alver hoolega hoiduvat virisemisest, näiteks Mart Lepikut külla kutsudes lubab teha talle aseme saunaesikusse ja käsib kaasa võtta piibu, et külaline saunamehe mõõdu välja annaks. Need toonid on Alveri kirevamatest, pilgarlikumatest luuletustest tuttavad. Hilisem tõine kirjavahetus annab jällegi tõendust tema äärmisest hoolest ja metoodilisest, lausa tähenärijalikust täpsusest. Alveri päevik – vähemasti

suurem osa tsiteerimiseks valitud tekstist – on napp, asjalik ja detailne, ilma poeesia ja keerutusteta.

Hiljem näib ka Alver ise oma väljütlemistes muutuvat hellemaks ja suuresõnalisemaks. Nii paneb raamatule lausa kummaliselt täiusliku punkti lõpufragment: taas kronoloogilise printsiibi vastu veidi eksides on viimane sõna antud kirjanikule enesele. Mõni aasta enne surma on Alver oma päevikus kirjeldanud unenägu lahkumisest, lahkumisest mingisuguse kahtlase, kummalise seltskonna seast, kelle hulgast minna on ometi nii kahju, et ajab nutma, sest tarvis oleks neid hädiseid tegelasi veel kuidagi kaitsta ja juhata. Selles niisugusesse konteksti asetuna peaaegu hea maitse piirini sümbolises kirjelduses tundub nii mütoloogidele meeldivat paatost kui ka paksuvärvilist groteski, vajalikku meeleliigutust ning ometi seost ka tuttava rahvalaululise peiari- ja pilgariesteetikaga.

JOHANNA ROSS

PUDELKIRJAJADE SERVAPIDI KÄIGUD: INTERLITTERARIA 12 IDENTITEETI OTSIMAS

Interlitteraria 12. 2007. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 433 lk.

Möödunud aasta lõpus ilmus Interlitteraria vabateemaline, 12. number, mis on pühendatud kahele Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni (EVKA) tegevust kas otseselt või kaudselt toetanud kirjandusteooria suurkujule, kes on meie hulgast kahjuks tänaseks lahkunud: ICLA presidendile Tania Franco Carvalhalile ja Haljand Udamile. Jüri Talvet meenutab saatesõnas Tania Franco Carvalhali kui erakordselt sooja ning siirast inimest, kelle teod olid kooskõlas tema peamise

uurimisteedemaga äärepealsusest ja „teisest”. Haljand Udam ei kuulunud küll kunagi EVKA-sse, kuid tema tegevus kulges sellega paralleelselt ning tema panus veel ilmumata maailmakirjanduse monograafia koostamisel oli hindamatu. Sellisel tasemel india, iraani, araabia ega türki kirjanduse ülevaateid ei ole hetkel Talveti sõnul kahjuks võimaline kirjutama ükski teine Eesti kirjandusteadlane.

Interlitteraria vabateemaline number koondab endasse 28 artiklit nii vanema kui ka noorema põlvkonna kirjandusuurijatelt, kellest paljud on oma ala tipud ja tuntud laialdaselt kogu

maailmas. Jüri Talvet avaldab saatesõnas lootust, et XXI sajandi Eesti näeb noort põlvkonda, kes kõnniks Haljand Udami ja Tania Franco Carvalhali jälgedes.

Interlitteraria 12. numbrit lugedes võib kindlalt väita, et selline põlvkond on peale kasvamas. Huvitava vaatenurga, sidusa ülesehituse ning „liigse vahuta” keele poolest paistsid silma Jaak Tombergi, Katre Talviste ja Katrin Ennuse (suur)linnateemalised artiklid, mis on inspireeritud kohalikest oludest ning vaatavad asju eurooplase pilguga. K. Talviste ja K. Ennus käsitlevad sama ajajärgu (XX sajandi alguse Eesti) luuletajate suhet linnaga ning viitavad mõlemad kas otse või kaude Tuglase väitele, et eestlane tunneb suurlinna ning seetõttu ka „õiget” modernismiäangi ainult teoreetiliselt, sest suurem osa Eesti linnu olid siis ning on enamjaolt praeguseni Euroopa mõistes külad ning suurlinna ei ole Eestis ka siiani. Heiti Talvik ei käinud kunagi välismaal, aga linnaeluga rahulolematut jutustajahäält on tema luuletustes sageli kuulda. Talviku luules ei olevatki kontrast linna- ja maaelu vahel seotud niivõrd kohaga, kuivõrd ajaga, vastandades morni hetkeseisu „helgele minevikule”. Kui Talviku linnatusk põhineb peamiselt Pärnu ja Tartu kogemusel, siis K. Talviste uurimiselune Johannes Semper tudeeris noorpõlves koguni viies Euroopa suurlinnas – Peterburis, Moskvast, Berliinis, Roomas ja Pariisis – ning seetõttu oli ta üks esimesi, kes tõsisemalt oma loomingus modernismi-ilminguid mõista püüab, iseäranis suurlinna elustiili, linnarütmi, uusi tajumooduseid ning nende mõju kirjani-kele. Talviste annabki oma nõtkes artiklis ülevaate Semperi põlevast ambivalentsest suurlinnaarmastusest ning selle avaldumisvormidest.

J. Tomberg kasutab kirjandusteoreetikust kui niisugusest kõneldes oma ingliskeelses artiklis läbivalt naissoost

asesõna *she*, mis on levinud võte feministide loomes. Aga see ei ole artikli peamine väärtus. Ta analüüsib julgelt ja latusalt (post)modernistliku subjekti suhet linnaga ning väidab, et inimene ei olegi suurlinnas mitte subjekt, vaid hoopis objekt, tema isikupära ja vaba tahe asuvad temast väljaspool ning „tuba teab” ja linn mõtleb tema eest. Sellest lähtepunktist väidab Tomberg (ja siinkirjutaja on temaga tuliselt nõus), et ulmekirjanduse palju kirjutud üheplaanilised, isikupärata tegelased muutuvad selles kontekstis järsku stilistiliselt oluliseks, ning kinnitab, et see on ulmekirjanike teadlik kirjanduslik võte. Ulme on asjata aastakümneid „päris kirjanduse” hulgast välja arvatud suuresti just „psühholoogilise mõõtme” puudumise tõttu.

Lauri Pilteri teema on üsna ootamatu: tavapärase palavuse, hullumeelsuse ja ängi asemel lahkab kriitik William Faulkneri teostes koomikat ja tragikoomikat hiaatuse ehk „tardunud hetkede” kaudu. Ta toob paralleele Shakespeare'i teostest ning demonstreerib elegantset, et sellised peatused narratiivis samaaegselt nii võimendavad kui ka kahandavad teose dramaatilist efekti, aeglustavad hetkeks sündmuste käiku ning näitavad vilksamisi tegelas(t)e psühholoogilisi varjukülgi. Põnev lugemine.

Tavapäraselt on värskes Interlitteraria numbris rohkelt esindatud ka kirjandusteooria rahvusvaheliselt tuntud suurkujud.

Mohit K. Ray sulest pärineb elegantset terav artikkel *rasa*'st, millel on võimalik eristada kaheksa esinemisvormi ning mis sarnaneb paljuski Aristotelese teesiga, et mõjusa kirjandusteose kaudu kogeavad lugejad esteetilist naudingut. Aristotelese lähenemine on aga artikli autori arvates liialt kitsas, sest naudinguliikide klassifikatsioon ei saa kunagi olla ammendav. Autor annab võluva ning põhjaliku ülevaate india kirjandusteadlaste rikkalikust panusest luule

naudinguprintsiibi uurimisse, tuues paralleele ka samal ajal Euroopas toimunuga.

Mitu artiklit keskendub identiteedi-loomele. Monica Spiridon vaatleb ajalugu ning lugu identiteediloome vahendina Kreeka-Türgi sõja järgses Väike-Aasias briti kirjaniku Louis de Bernières'i ning ameeriklase Jeffrey Eugenidese peaaegu samaaegselt ilmunud romaanide näitel. Ajalugu kui lugu, vastastikused peegeldused, stereo- ja arhetüübid, „teine“-olemine mängivad kaasa jutustuse abil oma mina otsijale tolles ajalooliselt läbipõimunud kultuuride segadikus.

Rein Veidemann otsib oma artiklis eesti kirjandusele tähendust ning peab nentima, et kirjandusel ei ole enam suurt „ravivat“, ühendavat sotsiaalset mõju, mille kaudu eestlane end defineeriks, nagu ta seda varem, eriti kriisiperioodidel, tegi. Paraku hinnatakse kirjanduse sotsiaalset tähendust pigem meedia- ning müügiedu alusel.

Madina Tlostanova analüüsib rassidevahelist erotitsismi ning tänapäeva koloniaalset sugudesüsteemi peaaegu samade terminitega: vastastikune silmitsemine kõverpeeglite rägas, *subaltern*, valgete häbi ja mustade läbipaistmatus, koloniseerijate (himur) maskuliinne vaatepunkt alistatud (vägistatud, feminiinsete) rahvaste esindajate üle, mille puhul peamine toimetulekuviiis on vägivallale samade vahenditega vastamine.

Caroline de Wagteri nõtkelt aktuaalne artikkel diasporaaidentiteetidest etniliselt kirjus Kanadas kirjeldab niiöelda „nahkhiireisust“ postkolonialistliku teooria seisukohast. Nimelt ei kuulu Kanada de Wagteri sõnul europiidsesse „esimesse maailma“, aga ei ole samas ka piisavalt vaene, et olla kolmanda maailma riik, olles niisiis mingi vahepealne, „teine“ maailm, ei lind ega loom – justkui nahkhiir [minu määratlus – A. N.]. Immigrantide identiteet on

eriti huvitav, sest tegelikult on Kanadas ju kõik immigrandid. Aga varasemad saabujad ekspuuteerivad hilisemaid tulijaid ning näiteks XX sajandi lõpul Jamaicalt paremat elu otsima tulnud doktorant ei saa isegi põrandapesijana tööd, sest „peseks ilmselt Kanada põrandaid vale aktsendiga“. Ida-Aasia- ja Kariibi-kanadalaste ebamäärane staatus ei ole de Wagteri sõnul ei üdini positiivne ega negatiivne, vaid pulbitsev ning üha uute hübriidvormide abil ennast defineeriv.

Liisa Saariluoma vaatleb tegelaste identiteedi arengut XVIII sajandi romaanides, kus samm-sammult toimus üleminek konstantselt karakterilt isikule, kes sündmuste käigus arenema ning muutuma hakkas, peamisteks näideteks Robinson Crusoe, keda üksikul saarel veedetud 29 aastat kuidagi ei mõjutanud, ning Wilhelm Meister, kes küpseb loo käigus kindlaks karakteriks.

Siinkirjutaja silmaringi laiendas Marisa Kərbizi nauditav analüüs tegelaste grotesksest võõrandumisest Anton Pashku teostes. A. Pashku eristub teistest albaania kirjanikest originaalse kujutamiseviisi poolest. Nimelt ei kirjeldata tegelasi üldse, neile ei anta tavaliselt isegi nime, ainus eristav tegur on riietuse värv. Neil ei ole sisemist mõõdet, kogemusi ega kannatusi, neid kujutatakse üdini groteskses võtmes, et luua pilt fragmentaarsest, eksinud ning paljukannatanud olendist, kelle puhul elu ja surm ei mängi olulist rolli. Surma vari on nende peal juba ammu enne elutsükli lõppu.

Omaette ploki moodustavad kolm tõlketeemalist artiklit. Jüri Talveti kirjutis tänapäeva tõlkefilosoofia teemal mediteerib tõlkija „nähtamatuse“ või siis „kannibalismi“ üle ja leiab, et suund on sümbiootilise, androgüünse tõlkefilosoofia poole. Enam ei ole tegemist alista-taja-alistatava suhte, vaid nn „armu-suhtega“, kus üks ei neela teist alla. Reet Sool analüüsib samalaadses võt-

mes Ants Orase tõlkeid, kelle arvates peavad tõlked esmajoones „luuletised” olema ning originaali meeleolu ja „muusikat” edasi andma. Artikli lõpus toodud kolm tõlkenäidet on igaüks kui erinev armastusavaldus E. A. Poe’le.

Chon Young-Ae artikkel Paul Celani ja Jizchak Katzenelsoni retseptisioonist Koreas lummab sügava ning samal ajal hästi jälgitava analüüsiga. Derridast ja Goethest inspireeritud mõtisklus maailmakirjanduse olemusest, keele jõust ja sõnade aegumistähtajast, luulest kui pudelkirjast, mis jõuab „südameranda” erinevates maailmajagudes. Chon Young-Ae artikkel on kui elegeiline poeme teoorias mõttetu vägivalda hukkamõistuks ning samal ajal ülemlaul kvaliteetse kirjanduse kiituseks. Kirjandus ei tohi autori sõnul olla pelgalt jalutuskäik haljal aasal, vaid ta peab jõudma ka kõige raskemini läbitavasse piiri-

alasse, ääremaale, serva peale, sest ainult nii saab maailmakirjandus oma veerepealsetelt jalutuskäikudelt kogutud kildudest kokku panna uue maastiku ning seega kirjanduse piire nihutada, samal ajal vastu pannes meedia agressiivsusele, kapitalismi ja ideoloogiate reklaamikampaaniale.

Selle artikli põhisõnum võtabki tegelikult kokku seekordse Interlitteraria numbri põhiolemuse: keele ja kirjanduse jõuga ületatakse enamik kunstlikke võimu-, tähtsus- ja suuruspiire.

Kaheteistkümnes, nime poolest vaba-teemaline, sisult peamiselt identiteedi-loomele ning diasporaaängile keskenduv Interlitteraria number väärrib kaanest kaaneni läbilugemist ning igale kirjandus- ja kultuurihuvilisele soovitamist.

ANNELI NIITSOO

KEELERAAMAT VADJALASE SULEST

Dmitri Tsvetkov. Vadja keele grammatika. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008. I–X + 174 lk + kaart.

Lääne-Ingeris vadja-isuri segakülas Jögöperäl (vene Krakolje) sündinud ja Väiküla koolis õpetajana töötanud Dmitri Tsvetkov (1890–1930) koostas 1922. aastal vene keeles käsikirjalise vadja keele grammatika lootuses, et „sellest sugeneks mingitki kasu soomeugri rahvastega seotud küsimuste uurimisel ning lahendamisel” (lk 5). Möödus 85 aastat, enne kui käsikirjast sündis asjalik, meeldivald kujundatud raamat.

Allikpublikatsiooni saatesõnas tutvustab Jüri Viikberg lühidalt D. Tsvetkovi käsikirja saamis- ja säilitamislugu, publitseerimisprintsipe, raamatu koostisosi ja selle valmimisele kaasaaidanud. Grammatika on tõlkinud eesti

keelde vadjaalaste artiklite autorina tuntud Ada Ambus, arvutisse sisestanud suure vadja keele sõnaraamatu toimetaja Silja Grünberg ning kujundanud ja küljendanud Merle Moorlat. Raamatu trükikulud kattis Rootsis elav vadja rahva sõbraks osutunud keemia- ja mäeinsener Kaljo Käärrik.

Kaks kolmandikku kõnealuse raamatu mahust (113 lk) moodustab paarislehekülgedele trükitud originaaltekst ja paaritutele lisatud tõlge. Sellega on grammatika muutunud kättesaadavaks nii eesti kui ka vene keelt oskavatele votofiilidele. Järgnevad lühikesed asjalikud kommentaarid (lk 115–118). Väärtuslikeks lisadeks on grammatikas leiduvate ja kirillitsas kirjutatud vadja sõnade tähestikuline loend vene ja eesti vastetega (lk 119–138) ning ladinakirjaline sõnaloend sama autori 1995. aastal ilmunud sõnaraa-

matuga võrreldes (lk 139–164).¹ Seejuures on tähestikulises järjestuses eraldi välja toodud need sõnad (lk 165–166), mis asjaomases leksikonist puuduvad. Mainitud loendid hõlbustavad olulisel määral nii vadja sõnavara kui ka D. Tsvetkovi idiolekti uurimist.

Seejärel antakse raamatus lühiülevaade D. Tsvetkovi elust ja tegevusest ning esitatakse üsna ammendav arhiivi- ja kirjandusallikate nimestik. Lisamist vääriks vaid vadja tekstide kogumik, mille jaoks D. Tsvetkov pani Kattila ja Itšäpäivä murdetekstid ümber oma kodumurrakusse; seal leidub ka Jõgõperälase vadjandatud Anton Tšehovi novell „Vanka”.² Grammatikaraamatus on avaldatud viis pruuniks kolooreeritud lehekülge käsikirjast, sealhulgas tiitellehest, noore grammatiku foto Tartu ülikooli õpinguraamatust ning Peterburi etnograafi Peter von Köppeni koostatud värviline Ingerimaa rahvaste kaart XIX sajandi keskpaigast. Kogu raamat on koostatud, tõlgitud ja toimetatud asjatundlikult.

Ugejat huvitab ehk küsimus, millise hinnangu võiks anda D. Tsvetkovi koostatud grammatikale tänapäeval, sest tunnistas ju autor ise, et kirjutatu pole küllalt teaduslik ega sisult ammendav (lk 5). Vastuseks peab teost veidi lähemalt analüüsima. Osaliselt annavad vastuse ka grammatikatekstide lisatud kommentaarid. Autor nimetas käsikirja

esimeseks vadja keele grammatikaks. Tegelikult polnud see nõnda. Juba 1856. aastal avaldas soome teadlane August Ahlqvist Kattila murrakul põhineva vadja keele grammatika.³ Siinkohal ei tahaks nimetamata jätta 15 aastat hiljem ilmunud akadeemik Ferdinand Johann Wiedemanni kõikeharravat monograafiat, mille 16 suureformaadilisel leheküljel kirjeldatakse ka Vadjamaalt XV sajandil Lõuna-Lätisse sõjavangidena toodud kreevinite keele ehitust.⁴ Seega oli D. Tsvetkovi ettevõtmine ajalisel teine deskriptiivne vadja grammatika ja kolmas vadja keele struktuuri kirjeldust sisaldav teos, kuid ta jääb kahtlemata esimeseks, mis käsitleb Jõgõperä murrakut. Siinkohal jätame arvesse võtmata, kuid mitte mainimata D. Tsvetkovi tegevust suunanud soome lingvisti Lauri Kettuneni koostatud vadja häälikuajaloo.⁵ On ju häälikulugu osa ajaloolisest grammatikast.

D. Tsvetkovi raamat sisaldab peamiselt fonoloogiat ja morfoloogiat, kuid mõnel määral ka tuletusõpetust. Autor lõi omapärase kirjaväsi kirillitsa baasil, kusjuures ta lisis häälikute *ä*, *ö*, *ü* tähistamiseks vene tähtede peale kaks täppi (lk 6–9). Peale nende võttis ta kasutusele kriipsukesega *ù*, mis pidi tähistama vadja *i* ja *õ* vahelist häälikut, näiteks *мэпù* (*meri*) 'meri' (lk 8, 9). Kõlaliselt on tegu siiski *i*-ga. Pikki vokaale tähistas koostaja kahetäheliselt. D. Tsvetkov jagas ekslikult täis-

¹ D. Tsvetkov, *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto*. Toimittanut, käänteis-sanaston ja hakemiston laatinut J. Laakso. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1995.

² L. Kettunen, L. Posti, *Näytteitä vatjan kielestä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 63. Helsinki, 1932. Käesolevate ridade autor eristab vadja keele läänemurde asemel Jõgõperä ja Kattila murret, vt E. Ernits, *Vadja keele varasemast murde-liigendusest ja hilisemast hääbumisest*. Piirikultuuri ja -keele. Võro Instituudi toimõndusõq 17. Toimõndanuq K. Pajusalu, J. Rahman. Võro: Võro Instituut', 2005, lk 76–90.

³ A. Ahlqvist, *Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning*. *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 5. Helsingforsiae, 1856.

⁴ F. J. Wiedemann, *Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland*. *Mémoires de L'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*, série 7, t. 17, N 2. St.-Petersbourg, 1871.

⁵ L. Kettunen, *Vatjan kielen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1915; teine trükk 1930.

häälikud vene keele eeskujul kõvadeks (*a, ə, ù, o, y, b*), nõrkadeks (*ɣ, e, ě, ɲ, u*) ja nõrgendatuteks (*ä, ö, täppidega y ja ɣ*). Väide, et vadja grafeem *b* hääldub vene *b*-na, pole ka õige. Autor märkas, et paljudel juhtudel esineb sõna lõpul lühike *õ*-sarnane häälik, mille ta asendas grammatikavisandis apostroofiga: *saappõg'* 'saabas', *tšen'* 'kes' jt (mitte *sappõg'*, nagu lk 9). Siinpuhul on enamasti tegu järgsilbi ülilühikeseks muutmise, kuid autor on nähtust ületoetiseerinud ja märkinud apostroofi ka seal, kus tegelikult pole kunagi vokaali olnudki, näiteks eespool mainitud *tšen'*. Oma käsikirjas pole D. Tsvetkov käsitlenud ei vokaalharmooniat ega sandhit.

Kokkuvõtteks asjaomase peatüki kohta tuleb nentida, et D. Tsvetkov andis vadja keele fonoloogiast lihtsustatud ülevaate. Tal polnud käepärast põhjalikumalt sugulaskeelte häälikulugu, mis oleks juhtinud enamat tähelepanu ka emakeele häälikuseikadele. Huvipakkuvaks saavutuseks jääb kirilitsal põhineva, algaja kohta üsna täpse ja järjekindla ülesmärkimissüsteemi loomine. Seetõttu on D. Tsvetkovi grammatika eelkõige väärtuslik ja üsna usaldusväärne näidete allikas üksiksõnade ja nende muutmise kohta.

Kõige põhjalikumalt on grammatika autor vaadelnud nimisõna morfoloogiat. D. Tsvetkov eristas vadja keeles 14 käännet, kuid nende järjekord on tavakohasest üsna erinev (lk 12, 13). Käänete venekeelsete nimetustena on ta kasutanud viit vene keele morfoloogiast tuntud käändenimetust ja üheksat ilmselt ise loodud terminit, mis on aga enamasti sobimatud, näiteks esineb tal kolm *родительный*'d (osastava, alal- ja ilmaütleva tähenduses). Autori käändkondade loomise katse on üsna algeline. Ta jaotas nimisõnad mehaaniliselt valdavalt lõpuhääliku põhjal astmevaheldust ja muid tunnuseid arvestamata kuude käändkonda (lk 14–31). Osa tüvemuutusi on käsikirjas jäänud

käsitlemata, näiteks *s*-i vaheldumine *h*-ga, kuigi sõna *mees* 'mees' käänamine on käsikirjas esitatud (lk 24, 25).

D. Tsvetkov jagas omadussõnad kvalitatiivseteks, relatiivseteks ja alusetult ka omadusnimisõnadeks. Viimaste all mõtles ta liitnimisõnade täiendosiseid, nt *talo poik* 'talupoeg' (lk 30, 31). Peale puhtvadja adjektiivide käänamise toob D. Tsvetkov näiteid ka venekeelse lõpuga *-noi* omadussõnade, samuti ka isikunimedede käänamise kohta (lk 38–40). Järgnevalt andis ta ülevaate arv- ja asesõnadest ning nende muutevormidest (lk 40–63). Ebatäpselt väitis autor, et vadja keele omastavad, küsivad, umbmäärased ja eitavad pronoomenid ei käändu, kuigi allpool on esitatud näiteks sõna *eb-nitšen* 'eikeegi' käänamine (vrd lk 54, 55 ja 62, 63). Omandusliited pole D. Tsvetkovi tähelepanu pälvinud, kuigi ta on neid eespool nimetatud sõnaraamatus tõenäoliselt ületoetiseerivalt ohtrasti kasutanud.

Verbide pööramisest andis D. Tsvetkov vaid üldülevaate, kuid erinevalt nimisõnade käändkondadest pole ta tegusõnu pöördkondadeks jaganud (lk 62–103). Niiviisi toimimise eeskujuks on tal olnud eelkõige kirjanikuna tuntud Ernst Peterson-Särgava õpik, milles käsitleti küll mitut käändkonda, kuid verbidest esitati vaid üks näitesõna.⁶ Mõnikord on D. Tsvetkov esitanud verbi kohta liiga vähe näiteid, mis hõlbus-taksid teoreetilisest jutust arusaamist. See muudab grammatika verbiosa lünklikuks ja kohati raskesti mõistetavaks. Käsikiri lõpeb ülejäänud sõnaliikide lühikäsiteluga (lk 102–113).

Kuigi kogu grammatika on suhteliselt lühike ja selles leidub ebatäpsusi, annab ta päris hea ülevaate vadja keele ehituse omapärasest, sest autor on kodumurraku suurepärase valdajana

⁶ E. Peterson, Algharjutused Eesti keele õigekirjutuse ja kirjaseadmise õppimiseks. 8. trükk. Tallinn: Kirjastus-Ühisus „Kool“, 1921, lk 94–95.

käsitlenud materjali otstarbekalt, ta-kerdumata pisiseikadesse. Positiivseks jooneks on kahtlemata ka vadja sõnade täpsed kirjapanekud. Kõigile eespool mainitud ja mainimata puudujääkidele vaatamata on D. Tsvetkovi grammatika mitmel põhjusel väärtuslik allikas vadja keele uurijatele.

Lõpetuseks tuletame lugejale meelde, millised suuremad vadja keele käsitelud on veel ilmunud. Mäletatavasti pärinevad iseseisva raamatuna publitseeritud tööd Paul Ariste, Eberhard Winkleri ja Tatjana Agranati sulest.⁷ Kõigi aegade kuulsaima votoloogi Paul Ariste raamat hõlmab esmakordselt kõiki vadja murdeid, kuid suuremat tähelepanu osutati siiski Kattila kandi uususele. Saksa fennougrist E. Winkler on avaldanud väga põhjaliku uurimuse kreevini murde kohta. Sellega taastati üsna usutavalt omal ajal oskamatute kirjapanekute põhjal keele häälikud ja morfoloogia. Hiljuti nägi trükivalgust Moskva voto-

loogi T. Agranati grammatika, mis vaatab samuti Jõgõperä murret (erinevalt eelmistest ka süntaksit). Seega on aegade vältel ilmunud monograafilised käsitlused kõigi uurijate vaatevälja ulatunud vadja dialektide kohta peale idapoolse Kabrio murde. Ei tahaks praegu nimetamata jätta ka meie votoloogi Elna Adleri koostatud lühemat sisutiheidat ülevaadet, mis ilmus toonase N Liidu rahvaste keelte viieköitelises kogu teoses.⁸ Iga järjekordne teos rikastab vadja keele uurimise ajalugu, millest sugeneb kasu ka meie emakeele uurimisel. Kokkuvõtteks tuleb nentida, et üle kolmveerand sajandi taguse D. Tsvetkovi grammatika ilmumine peaks rõõmustama iga votofiili, samuti ka teisi, kelle huvisfääris on soome-ugri, eriti läänemeresoome keeled.

ENN ERNITS

⁷ P. Ariste, Vadja keele grammatika. Nõukogude soome-ugri teadused 9. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948; E. Winkler, Krewinisch: Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 49. Wiesbaden: Harrassowitz, 1997; Т. Б. Агранат, Западный диалект водского языка. Унифицированное описание диалектов уральских языков. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica 26. Москва–Гронинген, 2007.

⁸ Э. Адлер, Водский язык. – Языки народов СССР 3. Финно-угорские и самодийские языки. Москва: Наука, 1966, lk 118–137.